

7. Linz J., Valenzuela A. The Failure of Presidential Democracy / J. Linz, A. Valenzuela. – Volume 1. – JHU Press, 1994. – 192 p.
8. Rostow W. W. Politics and the Stages of Growth / W. W. Rostow. – CUP Archive, 1971. – 410 p.
9. The classics of western spirituality. Augustine of Hippo: Selected Writings. – Paulist Press, 1984. – 514 p.
10. Tocqueville A. Democracy in America / A. Tocqueville. – Library of America, 2004. – 941 p.
11. Wokler R. Rousseau and Liberty / R. Wokler. – Manchester University Press, 1995. – 299 p.

Мироненко П. В. Теоретический фундамент и практические потребности исследования процесса изменений формы правления в современной Украине

В предлагаемой статье осуществлен анализ теоретических основ и практического измерения трансформации украинской формы правления.

Ключевые слова: форма государственного правления, модернизация, демократизация, разделение власти, модификация политического устройства, модель политической системы.

Myronenko P. The theoretical foundation and practical needs of the research of change rule in modern Ukraine

The proposed article presents an analysis of the theoretical basis and practical measurement of transformation of the Ukrainian Government.

Keywords: form of Government modernization, democracy, separation of powers, the model of political system.

УДК 328.1/3

Павлова Людмила Ісмаїлівна,

кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

**РОЛЬ ІНСТИТУТУ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ
В ПРОЦЕСІ КОНСОЛІДАЦІЇ ДЕМОКРАТІЇ**

Проаналізовано основні ознаки парламентаризму в контексті процесу зміцнення та збереження демократії. Визначено характеристики парламенту у відповідності до етапу консолідації демократії.

Ключові слова: парламентаризм, демократія, консолідація демократії, парламентські вибори.

Проблема консолідації нових демократичних режимів, аналіз умов їхньої стабілізації і стійкого відтворення є одним із ключових аспектів дослідження переходів до демократії. Демократична консолідація розглядається як процес зміцнення й збереження демократії. Процес демократичного розвитку, який має за кінцеву мету перехід до демократичного врядування, проходить ряд етапів. Основним з них, на думку багатьох дослідників, є саме етап консолідації демократії, тобто перетворення випадкових домовленостей та умовних рішень, що виникають між політичними елітами у період демократичного переходу, у стійкі норми відносин суперництва і співробітництва між головними дійовими особами політичного процесу [7].

Перехід до формату консолідованої демократії передбачає власне процес консолідації, який може бути визначений як сукупність соціально-економічних, політичних та інших

процесів, які призводять до встановлення в країні консолідованої демократії, тобто таких політичних умов, в яких демократичні принципи визнані основними в сфері політики і демократичні зміни є незворотними. На думку С. Хантінгтона, консолідація не передбачає коливань або відступів. Вона означає посилення демократичних інститутів і демократичної практики в кожній з країн, а також зміцнення міждержавних зв'язків у співтоваристві демократичних націй. Успішне завершення «третьої хвилі» демократизації закладе основи для її четвертої хвилі, яка принесе демократію в незахідні і бідніші регіони світу, тобто туди, де її поки ще немає [8, с. 115].

Ідеальний процес консолідації демократії містить у собі досягнення консенсусу відносно набору політичних процедур та створення владних структур, що вбирають в себе інтереси різноманітних політичних сил, що конкурують. На етапі демократичної консолідації долається інституційна криза, легітимується влада, відновлюється ефективність політичної системи, зростає політична стабільність. На цьому етапі формально йде вибір моделі демократичного розвитку: президентської, парламентської чи президентсько-парламентської форми правління, встановлення обсягу повноважень виконавчої влади, ступеня її залежності від законодавчої влади.

Демократичний перехід, ознаменований процесом консолідації демократії, неможливий без якісної трансформації інституту парламентаризму. Окрім того, саме поняття «консолідації демократії» потребує комплексного дослідження у трьох його аспектах: консолідація як процес, ознака та певна модель демократії. Визначивши місце інституту парламентаризму в процесі консолідації демократії, ми сформулюємо основну ознаку консолідованої демократії. Серед широкого спектру наукових досліджень, що стосуються етапу консолідації демократичного врядування, теоретичні аспекти вивчення даної проблематики залишаються менш обґрунтованими, що також актуалізує цю тему. Українська політична наука проявляє значний інтерес до вивчення різноаспектних проблем демократизації. Разом з тим, в науковій літературі ще не одержали достатнього висвітлення питання, які стосуються взаємозв'язку процесу формування законодавчого органу влади та процесу консолідації демократії. Окрім того відсутній ретроспективний аналіз генези формування інституту парламентаризму в контексті трьох хвиль демократизації.

Консолідація демократії як ознака завершального етапу переходів до демократії передбачає відповідність характеристик усіх політичних інститутів демократичним цінностям. Таким чином, інститут парламентаризму має з самого початку формування відповідати критеріям відкритості, конкурентності, змагальності та прозорості. Поза парламентаризмом не може бути демократії, бо саме цей інститут визначає таку форму взаємодії суспільства і держави, що ґрунтується на визнанні провідної ролі загальнонаціонального колегіального представницького органу в системі організації державної влади. Виходячи з досягнень сучасної політичної думки і досвіду впровадження принципів парламентаризму в політичні системи країн, можна визначити це поняття як у вузькому, так і в широкому значенні. У вузькому значенні під парламентаризмом розуміємо систему організації і функціонування державної влади в демократичному суспільстві, яка характеризується розподілом функцій влади і визначальним (привілейованим, особливим, провідним) місцем парламенту в структурі органів державної влади. В широкому сенсі під парламентаризмом розуміють сукупність поглядів, ідей і цінностей, втілюваних у практичній діяльності реально діючих представницьких законодавчих установ – парламентів.

Визначення парламентаризму у традиційному вузькому значенні може викликати питання про форму правління в державі. При використанні поняття «парламентська республіка» може з'явитися уявлення про непарламентаризм або відсутність парламентаризму за всіх інших форм правління (президентській чи змішаній). Деякі вчені вважають, щоб не виникало подібних неточностей, треба систему влади, яка базується на принципі верховенства парламенту, називати не парламентаризмом, а «парламентарним правлінням», «парламентарною формою правління» або «парламентарним режимом» [3,

с. 44]. До речі, визначення «парламентський режим» використовувалося ще в ХІХ ст. і використовується сучасними західноєвропейськими політологами, особливо представниками французької політологічної школи [1, с. 54]. Однак, використання і цього поняття викликає певні зауваження та питання. Наприклад, щодо співвідношення понять «форма правління» та «політичний режим».

Формулювання «парламентаризму» у вузькому значенні вказує лише на деякі, але не на всі прояви парламентаризму як суспільного явища. Тому є сенс вживати поняття «парламентаризм» у широкому значенні і вважати зміст цього поняття самодостатнім, охоплюючим усі основні аспекти самого явища.

Парламентаризм тією чи іншою мірою властивий кожній сучасній державі. Проте міра парламентаризму найбільшим чином залежить від форми державного правління тієї чи іншої держави. Парламентаризм як принцип має значно більше поширення в країнах з парламентською формою правління, ніж в країнах зі змішаною чи президентською формою правління. В той же час, якщо прийняти до уваги, що однією з важливих характеристик парламентаризму є принцип відповідальності уряду перед парламентом, то і в умовах парламентсько-президентської, президентсько-парламентської республіки (наприклад, сучасної Франції) парламентаризм зберігається в досить великому обсязі.

Дещо складніше парламентаризм співвідноситься з системою державного правління в формі президентської республіки. Ключову роль у даному випадку відіграє той факт, чи є президентська республіка демократичною чи недемократичною за типологією політичного режиму. Однозначно: якщо в президентській республіці конституційно закріплено поділ влади з чіткою дією механізму «стримувань і противаг», при якому парламент є вищим представницьким органом, то за такого державного режиму зберігаються провідні елементи парламентаризму.

Дослідники звертають увагу на серйозні недоліки президентської системи для будівництва консолідованих демократій у перехідних суспільствах. По-перше, президентська система - це гра з нульовою сумою», коли переможець отримує все, а програвший - нічого. На практиці це означає, що переможець, займаючи пануючі позиції на стадії утворення «правил гри», диктує іншим гравцям свою волю і свідомо примушує їх прийняти вигідні для нього норми з метою зберегти своє домінування та суттєво обмежити владні можливості інших політичних акторів. По-друге, партії-аутсайдери вимушені чекати декілька років наступного шансу, і не маючи виходу для політичних потенцій в інституціональній формі, часто загострюють конфлікт з виконавчою владою, при цьому апелюючи до суспільства. Це призводить до ідеологічної поляризації суспільства. По-третє, президентська система підсилює політику індивідуальності і демагогічності, часто утворює уряд меншості, є перешкодою для формування стійких коаліцій. По-четверте, вираженою є тенденція мати слабкий кабінет. По-п'яте, існує ризик недостатнього представлення народу (якщо легітимність обрання президента поставлена під сумнів) [6].

Не існує ідеальних демократичних форм правління. Х.Лінц стверджував, що парламентські системи мають переваги в країнах, які здійснюють якісні перетворення, бо завдяки ним виконавча влада в більшій мірі підзвітна законодавчій, зникає можливість зосередження усієї влади в руках переможця виборів та конфліктної ситуації контролю президентської посади і законодавчого органу різними політичними силами [2].

Парламентська форма правління набула значного розповсюдження в передових західноєвропейських країнах та має більш високий рівень легітимності, унеможливує концентрацію всієї влади в одному центрі. Однак твердження про те, що саме парламентська система правління більш демократична є перебільшенням. Парламентська і президентська форма правління мають свої переваги та недоліки. Перевагою президентської форми правління є її значний потенціал в консолідації суспільства навкруги президента, який виступає символом нації та держави, що дуже важливо для України, яка одночасно формує і

національну державу, і єдину політичну націю, і розробляє загальну стратегію розвитку суспільства.

І парламентські, і президентські республіки є демократичними формами правління, оскільки ґрунтуються на ідеї суверенітету народу як єдиного джерела влади. За умов існування кожної з систем правління визначальним є рівень політичної культури основних суб'єктів політичного процесу, рівень їх відповідності демократичним цінностям. Дійсно в президентській республіці існує можливість монополізації влади президентом, оскільки в його руках зосереджені великі ресурси та можливості виконавчої влади. В умовах парламентської форми правління також можливий перехід до авторитаризму. Одна партія, спираючись на фінансово-бюрократичні угруповання, перемагає на виборах, формує власний уряд, призначає прем'єр-міністра, усуває президента та об'єднує всі важелі владного впливу в своїх руках [5].

Реальна демократія залежить від сутності правління, а не від форми правління. Лише прагнення провідних політичних акторів до зміцнення демократичного врядування, сприйняття та усвідомлення ними цінностей демократії, визнання їх відповідними своїм власним інтересам визначає подальшу демократизацію суспільства. Як вважають дослідники Національного інституту стратегічних досліджень, консолідація демократії в Україні залежить від укладання демократичного пакту еліт, вироблення єдиних формальних і прозорих «правил гри» та їх поширення на все суспільство. Основні умови консолідації полягають у наступному:

по-перше, жодна з політичних значущих груп не матиме наміру демонтувати демократичний режим;

по-друге, більша частина населення має бути переконана у тому, що будь-які політичні зміни обов'язково повинні здійснюватися у рамках встановлених демократичних процедур;

по-третє, всі учасники політичного процесу будуть розуміти, що внутрішні конфлікти можуть бути вирішені тільки у відповідності до встановлених норм, а їх порушення є неефективним і досить дорого коштуватиме [6].

Суттєвою рисою сучасного парламентаризму, на яку постійно звертають увагу дослідники, є встановлення відповідальності уряду перед парламентом. Вважається, що саме цей критерій служить гарантією обмеження безконтрольної влади уряду, а, отже й існування демократичної системи в тій чи іншій країні. Наступний атрибут парламентаризму, який відноситься до першооснов усієї системи парламентаризму, це – розвиток системи партій, що підтримують різноманітні зв'язки з групами, які репрезентують різні інтереси, а також інституційна залежність парламентської демократії від участі партій у формуванні політичної волі народу, посилює державну діяльність та всі політичні процеси. Справедливо вважається, що коли в тій чи іншій країні немає партій парламентського типу, які розглядають законотворчу діяльність в парламенті як першочергову і при цьому готові взаємодіяти між собою, а також в повній мірі усвідомлюють свою відповідальність за стабільність усієї політичної системи, – тоді само собою зрозуміло, що наявність парламенту зовсім не означає наявності парламентаризму. Обов'язковою ознакою сучасного парламентаризму має бути захист прав та свобод громадян – свободи слова, засобів масової інформації, свободи об'єднань, свободи переконань тощо, а також створення гарантій для діяльної політичної опозиції як у парламенті так і за його межами.

Отже, парламентаризм не зводиться тільки до наявності вищого представницького органу народу, а уособлюється обов'язково з активно діючим парламентом у системі державного правління. Це комплексна характеристика політичної системи демократичного типу, яка відповідає досягненням і цінностям сучасного рівня цивілізації. Культура парламентаризму полягає у постійному відчутті державою та громадянським суспільством одне одного, в усвідомленні партнерами важливості діалогу влади й суспільства, всіх його громадян – виробленні механізмів такого діалогу, досягненні позитивних результатів

співтворчості. Готовність до співробітництва з владою може ґрунтуватися лише на розумінні та довірі. Основними детермінантами довіри в управлінні, як відомо, є: 1) прозорість, відкритість; 2) зворотність зв'язку; 3) перспективність, довготерміновість відносин; 4) раціональність, доцільність, вигідність відносин; 5) емоційність зв'язку. Держава, зокрема місцева та регіональна влада, в демократичній системі управління мають вчитися працювати так, щоб сприяти людям у здобуванні знань, відігравати роль радників, регулювати діяльність тактовно, опосередковано, без зайвого контролю й регламентації [10].

Парламент, будучи представницьким органом, відіграє ключову роль у функціонуванні демократії. Однак формальна наявність виборного органу сама по собі не гарантує існування демократичного устрою в країні. Для цього мають бути виконані принаймні дві умови. Перша – проведення вільних та чесних парламентських виборів. Друга – дотримання демократичних принципів та стандартів у роботі парламенту. Обраний парламент повинен бути соціально та політично репрезентативним і надавати рівні можливості для його членів виконувати надані їм повноваження. Окрім цього незалежна організація роботи парламенту проводиться у відповідності з демократичними нормами та принципами. Парламент відкритий для громадян і прозоро здійснює свою роботу. До роботи парламенту залучається громадськість, в тому числі організацій громадянського суспільства та інших громадських рухів. Парламентарі відповідальні перед виборцями за результати своєї роботи та свою поведінку. Таким чином, демократичним парламентом може називатися той, який репрезентує політичну волю і соціальну розмаїтість населення та є ефективним у реалізації законодавчої, контролюючої і представницької функцій на регіональному, національному та міжнародному рівнях. А також демократичний парламент є прозорим, доступним і підзвітним громадянам, яких він представляє.

Парламент як законодавчий орган покликаний стати виразником інтересів усіх верств населення. Від якості його формування залежить дотримання демократичних принципів урядування. Парламентські вибори мають стати чинником, що буде впливати на процес консолідації демократії. Вибори надають можливість громадянам країни висловити своє ставлення до політики та політиків, надати їм свою підтримку чи, навпаки, позбавити її. Вибори є можливістю для виборця вплинути на напрямок державної політики і склад органів державної влади. Завдяки виборам влада у демократичному суспільстві набуває легітимності (законності, правомірності). На думку, політолога Ю. Шведа, «вибори є умовою становлення демократії, її ключовим індикатором і певною мірою її результатом – відповідно, лише за умови демократичного режиму вибори перетворюються на правдиве право і можливість громадян обирати напрямок суспільного розвитку і тих, кому вони довірять цей напрямок реалізовувати» [9, с. 19]. Процес демократизації починається з проведення вільних виборів, а далі закріплюється гарантіями політичних свобод і громадянських прав.

Поширеним підходом до оцінки рівня консолідованості демократії в державі є виявлення співвідношення між наявністю процедури регулярних виборів як таких і дотриманням прав громадян у виборчому процесі [4]. За цього умовами консолідації демократії в державі є:

- 1) проведення регулярних вільних виборів;
- 2) встановлення контролю за прийняттям рішень обраними посадовцями;
- 3) широкі можливості громадян висувати кандидатів на виборах;
- 4) право створювати партії та ставати їх членами.

Таким чином, виборча процедура формування парламенту має відповідати вимогам консолідованої демократії. Процес демократизації починається з проведення вільних виборів, а далі закріплюється гарантіями політичних свобод і громадянських прав. А сам представницький законодавчий орган у своїй діяльності повинен забезпечувати наявність основних ознак консолідації демократії, а саме: високого рівня легітимності та демократичної поведінки, що унеможливить посилення антидемократичних альтернатив в політиці. Реальна демократія залежить від сутності правління, а не від його форми. Лише

прагнення провідних політичних акторів до зміцнення демократичного врядування, сприйняття та усвідомлення ними цінностей демократії, визнання їх відповідними своїм власним інтересам визначає подальшу демократизацію суспільства.

Література:

1. Duverger M. Institutions politiques et droit constitutionnel / M. Duverger. – P., 1970. – 300 p.
2. Linz X. The Perils of Presidentialism // Journal of Democracy. – 1990. – Т.1. – С. 51-69.
3. Древаль Ю. Д. Парламентаризм у політичній системі України: (політико-правовий аналіз) [Текст] / Ю. Д. Древаль – Х. : Видавництво національного ун-ту внутрішніх справ, 2003. – 280 с. – (Наукове видання).
4. Консолідована демократія: перспективи для України (Матеріали до конференції. Лабораторія законодавчих ініціатив) [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.parlament.org.ua/upload/docs/FINAL.doc.pdf>
5. Новакова О. Демократичне реформування як засіб політичної модернізації / О. Новакова // Сучасна українська політика: Політики і політологи про неї / гол. ред.: М. І. Михальченко ; Укр. акад. політ. наук, Поліщук . – К. : Укр. центр політ. менеджменту. – Вип.10. – 2007 . – С. 249-257.
6. Новий парламент і його роль у реформуванні політичної системи України (аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/book/31052006/03.htm#>
7. Политология: краткий словарь политологических терминов/ сост. Духина Т. Н., Болотова Т. П. – Ставрополь, 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.politike.ru/dictionary/974/word/konsolidacija-demokrati>
8. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века [Текст] / С. Хантингтон; пер. с англ. – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2003. – 368 с.
9. Шведа Ю. Р. Выборы та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні [навчальний посібник] / Ю. Р. Шведа – Львів, 2010. – 462 с.
10. Яровой Т. Парламентаризм як засіб розвитку демократії / Тихон Яровой, Наталя Гулевата // Віче. – № 10. – 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.viche.info/journal/2018/>

Павлова Л. И. Роль института парламентаризма в процессе консолидации демократии

Проанализированы основные признаки парламентаризма в контексте процесса укрепления и сохранения демократии. Определены характеристики парламента в соответствии с этапом консолидации демократии.

Ключевые слова: парламентаризм, демократия, консолидация демократии, парламентские выборы.

Pavlova L. Role of institute of parliamentarism in the course of democracy consolidation

The main signs of parliamentarism in a context of process of strengthening and democracy preservation are analyzed. Parliament characteristics according to a stage of consolidation of democracy are defined. It is defined that the representative legislature in the activity has to provide existence of the main signs of consolidation of democracy: high level of legitimacy, democratic behavior, absence of antidemocratic alternatives.

Key words: parliamentarism, democracy, democracy consolidation, parliamentary elections.